

ВІТРИ ПЕРЕМІН

Середземне море, 1626 рік

Серед ночі Марко прокинувся від добрячого стусана в спину. Штурхнув його крізь сон старий Янек. Чухаючи вдарене місце, невідник скрутився калачиком, намагаючись повернути приємне сновидіння. Та хоч як старанно він заплющував очі — сон не йшов. Ох, а щойно ж біля нього була сміхотлива Ядвіга. Вона щільно притулялася до його плеча, і над ними здіймалася веселка після літнього дощу, а на душі бентега й радість...

Кайдани глухо дзенькнули, коли поворухився. Очі мимоволі розплющилися. Ні-і, як не старайся, а вже не заснеш. Марко роздратовано глянув на свого сусіда: уперше за пів року такий сон приснився, а тут розбудили! Він повернувся на спину. Навколо уві сні стогнали, зойкали, схлипували, щось вигукували, голосно хропли прикуті галерники й тихо хлюпали хвилі, погойдуючи дерев'яний корпус галери.

Марко лежав, марно дивлячись у зоряне небо, сподіваючись на сновидіння. По небу пропливало світле мереживо хмарин, які гнав пустотливий бриз. І враз Маркові до нестями захотілося стати таким само легким і безтілесним, висковзнути з важких кайданів і полетіти далеко-далеко, у такий жаданий рідний край...

Зненацька спогади охопили його, мов потрапив під зливу в спекотному степу, і він солодко поринув у них.

...Марко Якимовський народився в містечку Бар, яке дивилося просто на чотири татарські шляхи: Кучманський, Чорний, Волоський і Київський. З дитинства навчений боротися за свою волю, бо життя в прикордонній місцевості було сповнене небезпек. Майже щороку доводилося боронитися від набігів татар, та все ж Марко до нестями любив цю землю. Загадкова природа таїла в собі шалену відвагу та поклик волі. Ліси аж кишили звіром та птаством. Поля, що простягалися за ними, чисті річки, над якими хмарами літали качки, журавлі, орли та яструби, ба навіть річкові мартини, — усе це було частиною його ества. Хай там собі розкаже дід Стефан про сите й заможне життя в Любліні — він не уявляє свого життя на чужині.

Батько його, польський шляхтич Кшиштоф Якимовський, приїхав на Поділля з Любліна. Втративши під час епідемії холери дружину та дочок, він отримав невеликий маєток біля улюбленого містечка колишньої королеви Бони Сфорци. За наказом короля польським шляхтичам, які відзначалися на військовій службі, давали у володіння українські села.

Тож уперше опинившись у Барі, Якимовський одразу ж уподобав цю місцевість. Йому припало до душі, що із часів покійного старости Бернарда Претковича, який гнав нападників аж до Криму, охорона містечка була на належному рівні. Фортецю оточували подвійні дерев'яні стіни з дубових паль, між якими для надійності було насипано землі. З півдня й заходу місто добре захищене широким ставом із зарослими очеретом берегами.

Головна башта фортеці охороняла переїзд через річку, а над широкими воротами височіла дзвіниця. На самім її

вершечку, десь аж у небесах, тьмяно вилискував на сонці великий мідний дзвін. Його калатання сповіщало про появу ворогів. І вмить усе боєздатне населення містечка та навколишніх сіл збиралося в бойові загони, тож татарам ніяк не вдавалося застати їх зненацька.

Над воротами гордо висіла мідна дошка з гербом Бони Сфорци, а на таблиці було написано латинською мовою: *«Бона Сфорца Арагонська, королева Польщі, велика княгиня Литовська, принцеса Барійська, господиня Русі, Пруссії, Мазовії та інше, року Божого 1537-го, за часів наймилішого короля Сигізмунда I, свого чоловіка, заселила цей край, повністю спустошений постійними ворожими набігами, увівши до нього на поселення мешканців, а також заснувала місто й фортецю, чим подарувала спокій і мир навколишнім землям, і укріпила її за місцевим звичаєм дерев'яними стінами, а ім'я цьому місту присвоїла з назви свого рідного міста "Барі"»*.

Хоча життя на пограниччі було нелегким, та саме тут Кшиштоф знайшов сили жити далі.

Він одружився з православною українкою Ганною і нажив двох синів — Марка та Стефана. Батько його Стефан-старший був проти синового одруження, але побачивши в онукові, названому на його честь, своє продовження, змінив гнів на милість. У родині нарешті запанували мир та спокій.

Діти росли на радість батькам, але старший син Стефан став загальним улюбленцем. Усі вихвалювали його та щохвилини ставили Маркові за приклад. А той у відповідь лише впертіше стискав уста й зневажливо хмикав. Ніхто не хотів бачити, що Марко бігає швидше за Стефана, вправніше стріляє, краще сидить у сідлі —

тому, коли його вкотре сварили, хлопцем аж тіпало, і він за найменшої нагоди тікав з дому в ліс, на луки чи в нічне з дітьми наймитів. Вони вчили його знаходити в лісі ожину, смажити на вогні їстівні гриби, ловити голіруч у річці рибу чи просто мчати охляп на коні. У Марка був завжди облуплений на сонці ніс, подерті колючками обличчя та руки, з ніг не сходили синці, а п'яти — о жаж! — були в таких твердих мозолях, як і в дітей простих селяків. І хоча Марко мав допитливий розум та гостру пам'ять, сидіння на нудних уроках доводило його до нестями.

Батьки найняли їм учителя Юзефа Стемпковського — підстаркуватого дячка, який частенько любив випити. Невисокий, беззубий, із сивим розкошланим волоссям, у тісному рудому камзолі, він довго й нудно, одноманітним голосом викладав їм основи різних наук. Марко на уроках завжди пирскав сміхом, дивлячись то на зарозумілу Стефкову пику, а то на пана Юзефа, який іноді вмудрявся заснути на півслові. Стефко, спокійний і тихий хлопчина, щиро намагався хоч щось зрозуміти з буркотіння пана вчителя, тоді як Марко використовував кожну сприятливу хвилину, щоб утекти до друзів. Стефанові теж хотілося до них, і тоді Маркові, цьому змієві-спокуснику, вдавалося підманювати свого брата на різні витівки. Та частіше Стефко згадував материні й батькові напучування та заповзято вчився далі. Ще змалку всі йому втокмачували:

— Якщо будеш слухняним і розумним, то дід Стефан одпише тобі все своє майно й ти поїдеш до Любліна!

Батько красномовно змальовував йому привабливість життя в дідовому маєтку, і виходило, що там мало не рай земний. Останнім часом у батька справи йшли вкрай

кепсько. Кілька років поспіль видалися неврожайними, тоді як дідова торгівля ішла вгору. В останній свій приїзд дід Стефан домовлявся з батьками:

— Виповниться старшому онукові 12 років — і заберу його із собою! Я дам вашому синові добру освіту, багатство, становище. А що можете йому дати ви? Краще вже доводьте до розуму свого схизматського Марка, а то з нього скоро виросте якийсь розбишака чи гультай!

І Кшиштоф, і Ганна лише догідливо хитали головами на ці слова, а наодинці мати журилася:

— І в кого наш шибайголова такий удався? Слухав би діда, догоджав йому, то й сам потім жив би, як вареник у маслі, у спокої та достатку. Та ж ні — ані хвилики не всидить!

Сама ж не звертала уваги на зневагу, яку їй часто виказував свекор. Її материнські почуття брали гору над приниженням, і вона ладна була простити йому все, аби тільки забезпечив улюбленцеві Стефанкові заможне життя. У нечасті приїзди свекра Ганна майже не помічала Марка, і коли той вчасно не приходив обідати чи вечеряти, навіть потай раділа. Адже міг з'явитися із синцем під оком, у забрудненому одязі чи з розірваним рукавом. Та і їв він швидко й похапцем, неспокійно поглядаючи у вікно, крадькома запихаючи в кишеню шматок пирога чи інші ласощі.

Хлопчик і сам часто вкрадався поживитися чимось на кухні й старався непомітно зникнути. Стефанко в дні приїзду діда ходив поважно, з гордо піднятою головою, заклавши руки за спину, достоту як дід, і чванився, як йому буде добре в Любліні. Іноді Марко не витримував базікання хвалька й, зацідивши на ходу Стефанкові в пику, утікав у ліс.

— Ох і клятий же схизмат у тебе росте, не рівня Стефкові! — укотре колов очі старий.

Ганні від цих слів ставало образливо, але вона покірно мовчала й лише вночі, стоячи біля Маркового ліжка, відгортала заснулому синові непокірні пасма волосся з обличчя і витирала свої непрохані сльози.

— Господи, дай їм обом щастя і гарну долю. — Вона довго молилася, читаючи і католицькі, і православні молитви, передчуваючи, що обом синам випаде нелегке життя.

А світ щодень ставав усе неспокійнішим. На українські землі почастишали наскоки татар, а гонорова шляхта знущалася з православних, відбираючи в них землі та позбавляючи їх усіляких прав. Материнське ж серце кров'ю обливалося в лиховісному передчутті. Якби могла руками прикрити їх від біди...

Ганна тихо плакала й навіть не помічала, що Марко не спить, а крізь вії жалісливо дивиться на неї. Вона виходила з кімнати, обережно причиняла двері, а в Марків сон приходили не тиша й спокій, а славні, звитяжні подвиги, які наповнювали його душу бентегою...

То йому хотілося воювати разом зі славними запорожцями, про подвиги яких він наслухався від своїх сільських друзів Степана та Грицька, а то, навпаки, тамував дух при блиску зброї та латів польських гусарів, які часто приїздили до батька в гості. Марко поринав поволі в сон, а його спокій охороняли материні молитви та батькова вишколена охорона.

КОЛИ ПЛАЧЕ ВОВЧИЦЯ

Стояла рання весна — пора, коли зеленіли вологі поля, коли наповнювалися пташиним щебетом ліси, а з далекого Дикого Поля линули вітри тривоги. Саме в теплу пору року біда йшла з південних степів: починалося полювання на людей. Щедро скроплювалася українська земля українською кров'ю, і татари й самі дивувалися: де тільки ще люди беруться в цім здичавілім краї?

Та якщо за дніпровськими порогами вони остерігалися козаків, то на Кучманському шляху в них скалкою в очі була Барська фортеця. Добре знав про це й польський гетьман Станіслав Жолкевський. Він мав велику популярність серед шляхти, тож його приїзд у Бар викликав неабияке піднесення серед місцевого панства. Приїхали і Якимовські зі свого маєтку, і навколишня шляхта. Зібравшись біля костьолу Святого Миколая, усі із захопленням вслухалися в палку промову гетьмана:

— Шановне лицарство! Настає пора, коли страшний ворог укотре наблизиться до вашого дому! Життя на татарським шляху, на пограниччі — це постійний подвиг, і тому я, хто все життя провів у битвах, низько схиляю свою голову перед вашою мужністю! Та все ж я гадаю, що Бар і далі треба всіляко зміцнювати на радість нам та на загрозу нашим ворогам! Чи не так, вельможне лицарство? Скажіть мені, чи є правда в моїх словах? Адже кому, як не вам, знати це!

— Ваша правда! Слушно мовите!

Над майданом здійнявся схвальний гомін. Забряжчали шаблі, шляхта жваво загомонила, але враз стихлилася, вслухаючись у подальші слова Жолкевського:

— Ми вже відбудували замок після руйнацій повстанця Наливайка, а надалі маємо тверду впевненість збудувати тут не дерев'яну, а кам'яну фортецю, таку, щоб усі вороги поламали об неї зуби!

У відповідь на вельми приємну новину юрба радісно загукала:

— Хай жиє король польський Сигізмунд III! Слава Станіславу Жолкевському!

Гетьман гречно розкланявся й урочисто продовжив свою промову:

— Хто вовка боїться, той у ліс не ходить! Хто зустріне ворога зі зброєю в руках, той переможе! Хто вірить у Господа, того Він не залишить ніколи! Саме тому найближчим часом у вашому містечку буде збудований арсенал, і стане воно заможним і багатим! Присягніть-ся ж мені, звитяжні лицарі, що не буде у вас ні пощади, ні жалю до наших ворогів!

— Присягаємось! — залунало в натовпі.

Знову задзвеніла зброя, і зблиснули над головами сяючі леза, і очі всіх присутніх спалахнули бойовим завзяттям. Та як виявилось, це ще були не всі радісні новини. Наперед виступив ксьондз.

— Діти мої кохані! Наш Господь і наш ясний король завжди люблять і пам'ятають про нас! Нам надана висока місія поширення вчення католицької церкви до останніх меж світу, а нашому містечку надана велика честь стати підмурком шляхетської Польщі на Східному Поділлі! Брати єзуїти відкриють у нас колегіум і збу-

дують святий монастир! Благословляю ж вас на подвижницьку боротьбу!

Схвальний гул укотре рознісся над натовпом, та Марко перестав услухатися в урочисті речі. Його гостре око враз запримітило, що на дзвіниці, яка здіймалася високо в небо над самісінькими воротами фортеці, залишився тільки один вартовий. Потрапити ж на її вершечок було його давньою і заповітною мрією. Та як він не просив про це батька, той тільки відмахувався від дитячих забаганок. А вартові біля воріт суворі й невблаганні. Може, тепер, коли всі схвильовані приїздом коронного гетьмана, жовніри подобрішають? Тим паче що в руці хлопець стискав справжнісінького золотого! Що ж, цього разу удача була на його боці. Охорона й справді весело всміхалася, а побачивши блиск монети, змилоствилася над ним і, давши потиличника, впустила на круті східці.

Марко мчав угору, немов за ним хтось гнався, а діставшись верхівки, завмер від несподіваної краси. Тут було так високо, що йому здалося, ніби опинився під самісінькими хмарами. Протягни руки — і полетиш вільним птахом аж до небокраю!

Він ніяк не міг намілуватися на голубінь річки, яка довгою змією оповивала замок, на її круті зелені береги, на ліс, що сяяв смарагдовим маревом, на шляхи, що хижилися посірілими торішніми полянами... Раптом там здійнялася темна хмара, яка стрімко наближалася до них.

— Татари? — стривожився Марко.

— Ні-і! Дикі коні! — байдуже махнув рукою вартовий. — Розвеснилося — от і гарцюють! Постріляти б їх, а то не раз в оману вводять — усе татарами видаються!

Отут Марко з ним не погодився, але перечити не став. Як же це — коней постріляти? Він так захоплювався їхньою силою, грацією і сміливістю. Звісно, табун диких жеребців — це небезпечне видовище, але яке прекрасне! Підліток жадібно роздивлявся навкруги, вбираючи в себе, немов повітря, красу розквітлої землі. Як же він заздрих у цю хвилину орлам, що вільно ширяли у височині! Як йому хотілося летіти поряд з ними! Проте суворий вартовий вивів його із задуми:

— Годі! Натішився, тож тепер давай звідси драла, доки мені прочухана не виписали!

Марко із жалем глянув востаннє в далечінь і підскочив, мов ужалений.

— Татари! Це точно вони! Це вже не коні!

Вартовий пильно придивився і спересердя плюнув собі під ноги.

— От бісові діти, зарання цього року! Калатай у дзвін, а я вниз — розкажу, звідки лиха чекати!

Марко вхопився за мотузку — і тривожне калатання сколихнуло околицю смертельною напругою. Хлопець аж упрів, бо з таким завзяттям бив у дзвін, що, здавалося, хотів закликати до бою не лише живих, а й мертвих. Задиханий вартовий, що миттю повернувся назад, замість подяки сердито стусонув його.

— А тепер геть до матері й батька, нема чого тобі тут робити!

Марко спускався вниз, та в серці його жила радість: він не тільки піднявся на дзвіницю, а ще й попередив усіх про небезпеку!

На щастя, цього разу обійшлося без бою. Татарський чамбул, зачувши грізний дзвін, звернув на іншу дорогу, шукаючи більш легкої здобичі. Містечко перебувало

в радісному піднесенні, а Марка чекала не дуже приємна новина. Уже відзавтра він мав відвідувати нудні заняття в єзуїтському колегіумі.

Проте хлопець цим голови не забивав: іще два дні поспіль він слухняно вирушав з маєтку разом з братом та озброєною охороною, а опинившись у містечку, залишав Стефана в костьолі, а сам давав драла на дзвіницю. Вартові тепер були до нього приязніші, а дорогою додому він устигав розпитати Стефка про почуте в єзуїтів і з удаваним захватом переказував удома матері.

Але скільки мотузці не витися, а кінець буде. На третій день батьки скасували всі заняття: Станіслав Жолкевський залишав містечко, милостиво згодившись погостювати в маєтку пана Якимовського по дорозі. Гетьман підтримував давні приятельські стосунки з його батьком, тож виявляв прихильність і до сина — Кшиштофа. Разом з ним прибув і пан Пулавський — вельможа, який усіляко допомагав єзуїтам, а також активно боровся проти всілякої ересі. Його гачкуватий ніс встромлявся скрізь і всюди, тож Ганна поглядала на нього з деяким острахом.

Відбувши для годиться гучне застілля, Марко, як завжди, непомітно зник. Це Стефко любить нудні розмови, а він краще понишпорить поміж озброєною охороною. Їхні балачки йому набагато цікавіші. Не раз і тренуються, доки панство вирішує свої справи, або влаштовують змагання з дворовою челяддю. А щоб не проганяли його від себе, то знайшов для них принаду: виносив непомітно з погребя кухоль міцного вина — от вони вже й раді.

Цього разу він почув дивну річ: усі тільки й говорили про якусь незвичайну вовчицю. Тож, добре понишпоривши серед возів з добром коронного гетьмана, Марко

натрапив на залізну клітку. У ній лежала поранена, геть виснажена сіра хижачка.

— Чия це звірина? — схвильовано спитав жовніра.

— Пана гетьмана! — байдуже кинув той, з оголеною шаблею в руках грізно охороняючи вози.

— А навіщо йому ця вовчиця? Чому одразу не вбив?

— Чому? А біс його знає, що в нього на умі! Хіба мені про це судити? Мо', приручити хоче, а мо', познущатися! Чув якимось краєм вуха: ясновельможний пан хвалився, що або виріже все козацьке хлопство, або підкорить його так само, як цю дику вовчицю. Та й подарунок це ніби від пана Пулавського. Він її не забуває: нема-нема, та й прибіжить подивитися.

— А хіба можна приручити вовка? — усе ще дивувався Марко.

— Паничу, не займайте мене і йдіть подалі звідси. Найдіть собі іншу забавку! — Жовнір був геть не в душі, тож Марко відійшов од воза.

Двір аж кишів чужим людом, та він геть збайдужів до всього. Згаслі очі ув'язненої вовчиці викликали в нього несподіване співчуття. Марко зустрів приручених ведмедів, оленів; кажуть, що в короля є навіть якісь дивні тварини — лев і тигр, яких садять на ланцюг, та щоб приручили вовка? Ні-і! Такого не бачив і не чув!

Він замислено сів на пенюк у закутку під стайнею. Хоч малий іще, Марко не раз брав участь у полюванні. Його батько вважав, що сини повинні не тільки вправно володіти зброєю, а й мати достатньо твердий характер. Тож хлопчики вже знали, що це таке — дивитися в очі ворогу, який може вчепитися тобі в горлянку. Але то в лісі, то смертельний двобій, а тут відверте знущання!

Його роздуми перервали хмільні вигуки звеселілого панства. Зачувши, у чий маєток прямує пан гетьман, навздогін йому кинувся і ксьондз. Тож Кшиштоф ви-йшов назустріч святому отцю, а той його як мокрим рядом накрив:

— Вирішив дізнатися про здоров'я вашого Марка, а то Стефан казав, що він важко хворий!

— Марко??? Стефан??? — Після кількох келихів міцної медовухи мізки пана Якимовського зі скрипом ворушилися, та врешті, второпавши, що й до чого, він гнівно скрикнув: — Марку! Сину мій! Иди-но до мене! Хай я тобі всиплю святого причастя!

Зрозуміла все й Ганна, тож метнулася до гостя.

— Матінко рідна! Чого ж ми стоїмо? Отче Михайле, проходьте до господи!

Марко тим часом сховався в стайні, добре розуміючи, що при гостях батько не стане його шукати. Гості жваво гомоніли, а здалеку долинув глухий удар першого весняного грому. Хмари, які швидко затягнули небо, щедро сипонули дощем, і всі поховалися у світлиці, де стіл вгинався від щедрих наїджів. Заховалися під стріху стайні та комори й жовніри, і тільки вартові на воротах та високій сторожовій фігурі шулилися під рясним дощем.

Марко виглянув зі стайні: вовчиця знесилено ловила язиком воду. Її худе тіло світило ребрами, перебиті лапи неприродно вивернулися, а пошматована хортами шерсть ятріла червоними ранами.

— Бачить же добре, що помре звірина, нащо ж знущатися? — Марко схвильовано притулився до одвір-ка стайні.

Йому на мить здалося, що вовчиця подивилася йому просто в душу. Щось здригнулося в ньому, бо наче

людське проглянуло в тому погляді — таке безнадійно сумне й водночас уперте до неможливості... Адже голодна, зранена, а не підкорюється!

А дощ як почався швидко, так само й скінчився. Краплі дзвінко скапували зі стріхи, а хлопець усе дивився на вовчицю і не розумів, чи то дощ стояв у її очах, чи сльози...

Уже звечоріло, коли про вовчицю згадав і захмелілий пан Пулавський. Він покликав усе панство подивитися на дивовижу:

— Другий тиждень, як пану гетьману її подарував! Уже й хортів на неї цькував, голодом морив, а ця тварюка все не здається!

Жолкевський байдуже махнув рукою.

— Облиш її. Чи в нас немає кращих забавок?

Та в Пулавського загорілися лихі вогники в очах. П'яно похитуючись, він підійшов до вовчиці, яка лежала із заплющеними очима.

— Ось я її зараз розколошкаю!

Він витягнув гостру шаблю і, похитуючись, нахилився до залізної клітки. Зненацька вовчиця різко підняла голову й хрипко гаркнула на свого мучителя. З несподіванки Пулавський відсахнувся і беркицнувся просто в калюжу, обдавши багнукою вартового. Кшиштоф оглянувся по підвір'ї, міркуючи, куди сховався його шибеник, а вгледівши на порозі стайні Марка з гарячим, сповненим жалю і гніву поглядом, ухопив попід руки гетьмана й поволік його подалі від жорстокої забавки.

— Пане Станіславе, ми сьогодні ще не куштували дивної вишнівки, яку так майстерно готує пані Ганна!

Пулавський гаркнув до вовчиці, стискаючи гостру шаблю:

— Я ще до тебе повернуся!